

נוטל את החלק הכחוש שבו, כדמי מחצית השדה.

אמר לו רבי חייא בר אבא לרבי יוחנן: והא אנן "משמנין ביניהן" תנן? ומשמע שיד שניהם שוה בשומא ליטול ביפה ובכחוש בשוה⁽⁹⁶⁾?

אמר לו רבי יוחנן: אדאכלת כפנייתא בבבל תרגימנא מסיפא [עד שאכלת מעדנים בבבל, ולא עסקת בתורה, היה לך לתרץ דברינו מסיפא דמשנתנו].

דקתני סיפא, "חציה בדרום אני מוכר לך משמנין ביניהן, ונוטל חציה בדרום".

ואם כדברייך, שנותן לו חצי שדה ממש, אמאי משמנין ביניהן [מדוע עליהם לשום את כל השדה]? והא "חציה בדרום" אמר ליה, והיה עליו לתת לו את החלק שהתנו ביניהם?

אלא ודאי, כונת המשנה בלשון "משמנין ביניהם" אינה כדברייך, אלא לומר שנותן לו דמי מחצית השדה, מהקרקע הכחושה⁽⁹⁷⁾.

והכא נמי [ברישא] כונת המשנה לדמי.

שנינו במשנה: "והוא מקבל עליו מקום הגדר חריץ ובן חריץ". כו':

הגמרא מבארת, לשם מה נזקקו לחריץ ובן חריץ?

תאנא בברייתא: חריץ [תעלה בעומק שישה טפחים, שדיברה בו המשנה, הוא עושה] מבחוץ, כלפי חוץ. ובסמוך לו, הוא עושה גם בן חריץ [תעלה בת שלשה טפחים] מבפנים, כלפי הגדר, דהיינו בין החריץ ובין הגדר. וזה וזה, החריץ ובן חריץ, שניהם נמצאים אחורי גדר, בצדו החיצון של השדה, וזאת, כדי שלא תהא חיה⁽⁹⁸⁾ קופצת

קז-א

הרמב"ם לרשב"ם. עיי"ש.

96. רשב"ם. ולפי דבריו, נחלקו רבי חייא ורבי יוחנן בבאור המילה "משמנין", לרבי חייא, פירושה מלשון "שומא". ורבי יוחנן פרשה, מלשון "שומן", דהיינו, להפריד את החלק השמן מהחלק הכחוש.

אך בעל המאור כתב, דלכולי עלמא "משמנין" מלשון שומן.

ונחלקו בבאור המילה "ביניהם", שיש לה שני פנים בלשון הקודש: הפן האחד, משתף ומערב, כמו, "תהי נא אלה בינותינו".

והפן השני, מפריד ומחלק. כמו, "והבדלתם בין הבהמה הטהורה לטמאה".

ולכן: רבי יוחנן סבר, לשון "משמנין ביניהם", משמעו שמחלקים את השומן לחוד,

והמוכר נוטל שומן והלוקח נוטל כחוש.

אך רבי חייא הבין שלשון "משמנין ביניהם", משמעו לערב ולחבר, ושניהם יטלו מן השומן.

97. רשב"ם. ולפי דבריו, גם כשאמר לו "חציה שבדרום", אינו נוטל מהחלק שבדרום, אלא באיזה רוח שירצה המוכר לפי דמי החלק הדרומי.

אך דעת הראב"ד, שאם אמר לו "חציה שבדרום", נוטל את החצי הדרומי, אלא שאם הוא כחוש, מוסיף עליו עד שישתוו בדמיו לדמי החצי הצפוני. וכן פסק הרמב"ם (פרק כא ממכירה הלכה כב).

98. כגון נמיה וכיוצא בה. רמב"ם.

עד הגדר ונכנסת לשדה.

ואם תאמר, אם כן, לעביר רק בן חריץ, ולא לעביר חריץ?

והוינן בה: לעביר רק חריץ, ולא לעביר בן חריץ?

אידי דקטין, קיימא אשפתיה [כיון שבן החרץ הוא קטן, הרי החיה עומדת על שפתו], וקפצה.

ומתרצת הגמרא: אילו היה עושה רק חריץ, אידי דרווח, קיימא בגויה וקפצה [כיון שרחב החרץ שישה טפחים, נכנסת החיה לתוכו, וחוזרת מעט לאחוריה, וקופצת ממנו לתוך השדה].

ומסיימת הברייתא: וכמה יהיה הרווח בין חריץ לבן חריץ? — טפה.

הדרן עלך בית כור

פרק יש נוחלין

בנות, אבי המת יורש. ואם אין לו אב, אחי המת יורשים. ואם אין לו אחים, אחי אביו יורשים. כמו שיבואר בגמרא.

ובגדר דין ירושה, עיין בספר החינוך (מצוה ת), "...אבל הודיענו, שזכות הירש קשור בנכסי מורישו. ובהסתלק כח המוריש מן הנכסים במותו מיד נופל עליהם זכות הירש, כענין השתלשלות היצירות שרצה היוצר בורך הוא זה אחר זה מבלי הפסק.

ורבותינו זכרונם לברכה יקראו לזכות החזק שיש לירש בנכסי מורישו בלשון "משמוש", כלשון אמרם בהרבה מקומות, נחלה ממשמשת והולכת, כלומר, שזכות הירש במוריש כאילו הגופים דבוקים זה בזה, שכל היוצא מן האחד נופל על השני... עכ"ל.

משנתנו תמנה ארבעה סוגי קרובים, הנלמדים מפסוקים אלו, שדיניהם חלוקים לענין ירושה.

מתניתין:

משנתנו מונה ארבעה סוגי קרובים, שדיניהם חלוקים לענין ירושה:

יש קרובים הנוחלין [יורשים] את קרוביהם במותם, וגם מנחילין [מורשים] להם את נכסיהם.

ויש קרובים שנוחלין את קרוביהם, ואם ימותו הם, לא מנחילין לאותם קרובים.

ויש קרובים המנחילין לקרוביהם את נכסיהם

פרק זה והפרק שאחריו, עוסקים בהלכות ירושה.

נידוני הירושה בפרקנו יתחלקו לשבעה חלקים:

א. לבאר את סוגי הקורבות, איזה מהן ראויות לירש ולהוריש, ואיזה רק לירש או להוריש, ואיזה שאינן ראויות לכולם, או רק לחלק מדיני הנחלות.

ב. לבאר סדר הקורבות, איזה מהן קודמת לחברתה.

ג. לבאר דיני בכור. באלו נכסים נוטל כדינו.

ד. לבאר באלו מקרים המוריש יכול להפקיע את דיני הירושה מהיורשים.

ה. לבאר כיצד יש להתיחס לצוואת המוריש.

ו. לבאר הדין במי שהשליט את יורשיו על נכסיו בחייו.

ז. מי שהניח בנים ובנות קטנים, באיזה מקרה יש יתרון בנכסיו לאלו על אלו.

דיני ירושה נלמדים מהפסוקים (במדבר כז ח), "...איש כי ימות ובן אין לו, והעברתם את נחלתו לבתו: ואם אין לו בת, ונתתם את נחלתו לאחיו: ואם אין לו אחים, ונתתם את נחלתו לאחי אביו: ואם אין אחים לאביו, ונתתם את נחלתו לשארו הקרוב אליו ממשפחתו וירש אותה...".

ומכאן למדנו את סדר הנחלות: בן תחילה. ואם אין לו בנים, בנותיו יורשות. ובלא

יורש את הבנים, אם מתו ולא השאירו אחריהם זרע⁽¹⁾.

וכן הבנים יורשים את האב⁽²⁾ במותו⁽³⁾.

והאחין מן האב⁽⁴⁾, נוחלין ומנחילין⁽⁵⁾ זה לזה, אם מת אחד מהם ולא השאיר אחריו

במותם, ולא נוחלין את אותם קרובים כשימותו הם.

ויש, שלא נוחלין את קרוביהם, ולא מנחילין אותם.

מבארת המשנה: ואלו נוחלין ומנחילין: האב

אחי האב יורשים אותו. וכן, אם מתו אחי אביו בלא בנים, או אב, לאחר מות אביו, יורש אותם. ותרצו, אחר שלמדנו שהבנים קודמים, ואחר הבנים האב, ואחריו האחים, ממילא אנו יודעים שאחי האב יורשים על ידי מישמוש. כלומר, אם אבי המת היה קיים היה יורש את בנו, עכשיו שאינו קיים הרי הוא יורש בקבר להנחיל לאחיו. ואם תאמר, אם כן מדוע שנינו "אחין מן האב", הלא אף הם יכולים לרשת את אחיהם על ידי מישמוש, כיון שהאב יורש את בנו, ומוריש לבנו, אם כן, כשמת הבן, ואין האב קיים, הרי הוא יורש בקבר להנחיל לבניו, דהיינו אחי המת?

ותרצו, שנינו "אחין מן האב", אגב דין, "אחין מן האם" האמור בסיפא. וקא משמע לן, שאחי האם אינם יורשים את אחיהם.

5. צריך באור, מדוע חזר התנא ושנה "והאחין מן האב נוחלין ומנחילין", הרי כבר נאמר בתחילת הפסקא, "ואלו נוחלין ומנחילין, האב את הבנים וכו'?" וכתב התוספות רי"ד (וכן הובא במאירי), שירושת אחים מן האב שונה מירושת אב את הבנים.

ואכן יש לעיין בדין ירושת אחים: האם אח יורש את אחיו באופן ישיר, כמו בן את אביו, או, שאינו יורש אלא על ידי "מישמוש", כלומר, אנו דנים כאילו אבי המת ירש את בנו בקבר, והוריש את הנחלה לבניו, (היינו, א?ח?י המת). ונפקא מינא, לדין בכור נוטל פי שנים. אם

1. כמבואר בגמרא (לקמן קט' א) דכתיב, "איש כי ימות ובן אין לו, והעברתם את נחלתו לביתו", ודייקו חכמים ממה שנקט הכתוב לשון "והעברתם", ולא לשון "ונתתם", שיש אחר הראוי לירש את הבן, והוא האב. אלא שבמקום שיש בת, מעבירים את הנחלה מן האב לבת. ומכאן דרשו למסקנת הסוגיא: "במקום בת אתה מעביר נחלה מן האב, ואי אתה מעביר נחלה מן האב במקום אחים". כלומר, אם מת אדם בלא בנים, אביו יורשו, ולא אחיו.

2. שנאמר, "איש כי ימות ובן אין לו", ומבואר, שאם יש לו בן, בנו יורשו.

3. הקשו התוספות: הרי "האב את הבנים" היינו "הבנים את האב", שאם האב נוחל את בנו, הרי בנו מנחילו, וכן להפך, אם הוא מנחיל לבנו, אם כן בנו נוחלו. ומה התחדש בכך שהבנים נוחלין ומנחילין לאביהם? אכן הרשב"ם (לקמן קיד' ב סוף ד"ה אף) חש בקושיא זו, וכתב, "כיון דמיתני בתרוייהו נוחלין ומנחילין קתני להו. דכל נוחלין ומנחילין קחשיב".

אך לתוספות לא ניחא בתירוץ זה, וכתבו, דיתורא דמתניתין השמיענו אגב אורחא, שהבנים קודמים לבנות. ואין הבת יורשת במקום בנים.

4. הקשו התוספות: מדוע לא נאמר גם "אחי האב נוחלין ומנחילין"? דהיינו, מי שמת ואין לו בן, בת, אב, או אח,

בן, בת, או אב, אחיו מאביו יורשים אותו⁽⁶⁾.

אלו נוחלין ולא מנחילין: **האישי** יורש את אמו⁽⁷⁾, אבל אינו מוריש לה את נכסיו במותו, ומשפחת האב יורשת אותם.

וכן **האישי** יורש את אשתו במותה⁽⁸⁾, ואינו מוריש לה את נכסיו במותו, אלא לבניו, ומשפחת אביו.

וכן **בני אחיות**, נוחלין את אחות אמם, אם מתה בלא בן, בת, אב, או אח. **ולא מנחילין**

לה את נכסיהם.

אלו מנחילין ולא נוחלין: **האשה** מנחילה את נכסיה **לבניה**, ואינה נוחלתם.

וכן **האשה** מנחילה את נכסיה **לבעלה**, ואינה נוחלתו.

וכן **אחי האם**, מנחילין ולא נוחלין. כדלעיל.

והאחין מן האם אך לא מן האב, **לא נוחלין** ולא מנחילין⁽⁹⁾. זה את זה. אלא משפחת

נאמר שאחים יורשים זה את זה באופן ישיר, לא שייך בזה דין בכור נוטל פי שנים. אבל, אם נאמר שהירושה עוברת דרך האב, לכאורה יטול הבכור פי שנים מאחיו, ככל ירושת אביהם.

(עיינן עוד בתשובות יעקב"א סי' קלב', נפקותות נוספות בין ירושה ישירה לירושה על ידי משמוש).

ועיין בקובץ שיעורים (כ"ב שד"מ), ובקהלות יעקב סי' מב', ובשיעורי הגר"ש רוזובסקי, שהאריכו לדון בשיטות הראשונים בנידון זה.

ויבואר יותר בעזרת ה' לקמן (קל' א) בסוגיית הנחלה דרבי יוחנן בן ברוקא.

6. שנאמר: "ואם אין לו בת ונתתם את נחלתו לאחיו".

ודוקא אחים מן האב יורשים זה את זה. ולא אחים מן האם, כמבואר לקמן. משום שנאמר, "ממשפחתו יורש אותה", ודרשינן (לקמן קט' ב), "משפחת אב קרויה משפחה, ואין משפחת אם קרויה משפחה".

7. שנאמר: "וכל בת יורשת נחלה ממות בני ישראל".

ודרשינן (לקמן קיא' א): היאך בת יורשת שני מטות?

ואין לי אלא בת, בן מנין?

אמרת קל וחומר, ומה בת שהורע כחה בנכסי האב (שאינה יורשת אלא במקום שאין בן) יפה כחה בנכסי האם, בן שיפה כחו בנכסי האב אינו דין שיפה כחו בנכסי האם?! וממקום שבאת, מה להלן בן קודם לבת, אף כאן בן קודם לבת. עיין שם.

8. שנאמר, "ונתתם את נחלתו לשארו... וירש אותה".

ודרשינן (לקמן קט' ב), "שארו, זו אשתו". וגורעים את האות "ו" מ"נחלתו", ואת האות "ל" מ"לשארו", ומחברים אותם לתיבה אחת, והוי כאילו כתוב, "ונתתם את נחלת שארו לו". ומכאן למדנו שהבעל יורש את אשתו.

אמנם עיין במה שנעיר בסוגיא לקמן (שם), שיש הסוברים, ירושת הבעל מדרבנן. והפסוק אינו אלא אסמכתא בעלמא.

9. עיין בפרוש אבן עזרא (במדבר כז' ט') שכתב: "ונתתם את נחלתו לאחיו, מאב או מאם". והוא נגד דברי משנתינו. וצריך עיון גדול.

אביהם יורשת אותם (10).

ועוד, כדכתיב בפרשת ירושה, "איש כי קז-ב ימות ובן אין לו", הרי שירושת הבן נזכרת בתחילה.

גמרא:

שנינו במשנה: "ואלו נוחלין ומנחילין, האב את הבנים והבנים את האב".

ומדוע שינה התנא וכתב את ירושת האב בתחילה?

ומקשה הגמרא: מאי שנא דקתני "האב את הבנים ברישא", ליתני "הבנים את האב ברישא"?

ומתרצת הגמרא: תנא דמתניתין, איירי [כיון] דאתיא ליה דין ירושת האב את בנו מדרשא, ועמל עליו (11), הכיבא ליה. ולכן כתבו בריש המשנה.

ומאי דרשא?

ומשתי סיבות היה לו לשנות כך, חדא, דאתחולי בפורענותא לא מתחלינין.

דתניא, נאמר בפרשת ירושה, "ואם אין לו אחים, ונתתם את נחלתו לשארו הקרוב אליו ממשפחתו וירש אותה".

כלומר, כשהאב יורש את בנו, נמצא, שמתו בניו בחייו. וקללה היא לו.

ודרשינן, "שארו", זה האב (12).

והיה לו לתנא דמתניתין לפתוח, "הבן נוחל את האב", שזו ברכה שימות האב ויקבר על ידי בניו.

מלמד, שהאב קודם בירושה לאחיו (13). ולפי זה, סדר הנחלות הוא: בן, בת, אב, אח.

אמרינן "אחי האב" לחדש שאף הם יורשים. לכן נזקק התנא בסיפא לומר בפירוש "והאחים מן האם לא נוחלין ולא מנחילין".

10. לכאורה דין זה נשנה כבר ברישא, דהאשה אינה נוחלת את בנה, כיון שמשפחת אם אינה קרויה משפחה?

11. כדארמרינן, "רוצה אדם בקב שלו מתשעה קבין של חבריו", כיון שעמל בו. (בבא מציעא לח' א. ועל פי רש"י שם).

ותרצו התוספות: הוה אמינא שאח אינו יורש דרך אמו, אלא באופן ישיר, שהרי נאמר, ונתתם את נחלתו לאחיו,

12. כדכתיב, "שאר אביך הוא", וכן לענין טומאת כהנים לשבעת הקרובים נאמר, "כי אם לשארו הקרוב אליו לאמו ולאביו".

לכן קא משמע לן, דאחים מן האם אינם יורשים. דמשפחת אם אינה קרויה משפחה.

13. ואע"פ שבפסוק כתיב איפכא, "ואם אין לו אחים ונתתם את נחלתו לשארו", יבואר בסוף

אך עדיין קשה, דהא שנינו ברישא "והאחין מן האב", ומשמע דוקא מן האב ולא מן האם, ומדוע נזקק התנא לחזור ולשנותו בסיפא?

ומבארים תוספות, אילולי חזר התנא בסיפא וכתב שאחי האם אינם יורשים, היינו אומרים, שאחי האם עדיפים על אחי האב, שהרי הם ודאי אחים, ואילו אחי האב אינם אחים בודאי, אלא רק משום "רוב בעילות אחר הבעל". וברישא